

ŞERİF MARDİN'İN ARDINDAN

Ahmet Okumuş

İstanbul Şehir Üniversitesi
ahmetokumus@sehir.edu.tr

Cumhuriyet döneminde yetişmiş en önemli ilim adamlarından birini anmak üzere bu yazıyı kaleme alıyorum. Kuşkusuz hakkında pek çok çalıştay yapılacak, ilmi mirasına ve külliyyatına daha doğru-
dan odaklanan toplantılar tertip edilecektir. Eseri ve etkisine dair çokça çalışma yapılacaktır.

Pek çok bakımdan erken ve öncü addedilebilecek çalışmalara imza atmış, bize dair, Osmanlı-Türkiye serüvenine dair ciddi bir külliyyat miras bırakmış birinden söz ediyoruz. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, *Din ve İdeoloji*, merkez-çevre tahlilleri, onun bir çırpıda aklımıza gelen çalışmalarından bazıları. Muhtelif bilgi disiplinlerine doğru genişleyen ilgi ve ürünler. Türkiye'nin akademik-fikri sicilinde yeri müstesna bir şahsiyet. Yaşamı ve yapıtıyla Şerif Mardin.

Bizler, yani bizim kuşak, bu yaşamı ve yapıtı hayli olgun bir dönemde tanımış olduk. Şerif Mardin'i araştırma programını uzun zaman önce tanımlamış, esas sorularını vaz etmiş, temel eserlerini vermiş ve bu temel eserlerden belki bazı tamamlayıcı diyebileceğimiz konulara doğru açılmak istediği, artık çoktan yerleşik bir ilim adamı olduğu dönemde tanıdık. Hayata, insana ya da biyografiye evreler halinde bakacaksak eğer, biz bu yaşamöyküsüne son evrelerinde tanıklık eden insanlardık. Dolayısıyla değerlendirmelerimiz, hissiyatımız, kaçınılmaz olarak böyle bir 'olgun dönem' prizma-

sından bakıyor oluşun izlerini taşıyacaktı. Fakat bizde *el-i'tibaru bil-havâtım* diye bir düstur vardır ki buna göre itibar hitama göre-
dir. Hayatın, yaşamöyküsünün nasıl bir hitama erdiği, bir bakıma
kapanışın nasıl yapıldığı, ibretin ve itibarın kıstasıdır. Öyleyse her
ne kadar bizimkisi bu yaşamöyküsünün son evrelerine dair bir ta-
nıklık ise de itibarı ya da sunacağı ibret az olmasa gerektir.

Şerif Mardin Türkiye'ye yapmak istedikleriyle dönmüştü. Son
yıllarına kadar üzerinde durmak istediği meseleleri vardı. Yapmak
istedikleri arasında Osmanlı on dokuzuncu asrı üzerine bir araş-
tırma grubu yetiştirmek, Osmanlı odaklı bir bilim tarihi gündemi
oluşturmak, Osmanlı-Türk kavramlar tarihini ya da bizde semantik
dönüşümlerin tarihini izlemek de vardı. Bunlar daha önceki çalış-
malarında yeterince uzanma imkânı bulamadığı, geliştirilmesi ge-
reken yönler, ulaşmak istediği vuzuh için eksik kaldığını düşündü-
ğü noktalardı. Tablonun tam olarak rengini bulamamış köşeleri...
Denebilir ki zaman içinde bunları kısmen de olsa gerçekleştire-
bildi. Mesela bir dönem kavram tarihi üzerine meclis zabıtlarına
odaklanan bir derse girişti. Diğer taraftan, genel bir Türkiye tarihi
yazmak istediğini söylüyor ama girmesi gereken netameli bahis-
lerin doğurabileceği anaförler karşısında artık sanki biraz yorgun
hissediyordu

Tamamladığı yahut teşebbüs ettiği bütün bu çalışmalarda bizi
aradı; biz denen o girift ve pek de saydam olmayan zatiyeti anla-
mak istedi. Osmanlı-Türkiye macerasını... Bu nedenle iç dinamik-
lere odaklanmak, içimizdeki zemberekleri kavramak, bize ait nü-
ansları yakalamak onun başat meselesi oldu. Fakat bunu yaparken
sürekli kendisiyle meşgul olmanın getirebildiği muhayyile darlı-
ğından, akademik miyopluktan sakındı. Benim bazen “otomatik
özgünlükler” dediğim o yaygın vehme kapılmadı; yani sırf falanca
asra ait diye, sırf mazide ve bize ait diye bir metnin-kişinin-sürecin
incelenmesinde kendiliğinden, hazır, otomatik bir özgünlük olaca-
ğı zehabına kapılmadı. Mukayeseli ve dünya-tarihsel bakış açısını
korudu.

Çok çeşitli teorik ve metodolojik geleneklerden yararlandı. Yal-
nızca Weber, Marx gibi klasiklerden değil, daha ikincil ama önemli
araştırma gelenekleri ya da çerçevelerden de... Ama teorisinin suni
tatbikinden, mevzuya eğreti biçimde uygulanmasından kaçındı.
Yüksek teori katı ile somut inceleme nesnesini/alanını buluşturma
zorluğuna karşı hep duyarlı oldu. Gerçekliğe metazori teori giydir-
mek değil, teoriyi ustalıkla damıtmak ve pek çok ince ayarla sahaya

uyarlamak gerektiğini göstermeye çalıştı. Bu yapılamadığı zaman ortaya çıkan akademik manzaraları “Türkler teoriyi keşfetti” ya da “benim Derrida’m senin Derrida’nı döver” gibi ironik tasvirlerle yargıladı.

Bu bakımdan fikri serüveni itibarıyla Şerif Hoca’yı Isaiah Berlin’in meşhur ayrımıyla kirpilerden çok tilkilerin cenahına yerleştirmek daha doğru olacaktır. Kirpiler, yani her şeyi büyük bir model, tek bir vizyon uyarınca görmek isteyenler ile tilkiler, yani pek çok meseleye girip, yeni yeni vadilerden geçmek isteyenler. Ya da pek çok şey bilen tilkiler ile büyük, bir şey bilen kirpiler... Malzemesi kirpi olmaya elverişli değildi; Şerif Hoca bunu erkenden görmüştü. Bu nedenle tek bir ideolojik, metodolojik ya da metateorik çerçeveyi zorlamayan, dahası tarihsel-toplumsal gerçekliğin karmaşık tabiatını, çok da tutarlı olmayan gelişim hatlarını yadırgamayan, keşfedici çalışmalara girişti. Yine bu nedenle olsa gerek, boşluk, paradoks, müphem ve nüanslar ilgisini çeker ve bunlar üzerinde özellikle dururdu. Onu “Tanrı ayrıntılarda gizlidir” sözünü zikrederken hatırlıyorum. Zannediyorum bu dikkatleri merkeze alan çalışmaları, yani çelişki, paradoks ve müphemi açıklamalarında merkeze alan yaklaşımları, bizimle ilgili olarak akademik dünyada daha yeni yeni görmeye başladık. Shahab Ahmad’ın *What is Islam?* kitabı ile Thomas Bauer’ın *Die Kultur der Ambiguität: Eine andere Geschichte des Islams* başlıklı çalışması bu meyanda zikredilebilir.

Buraya kadar bahsettiklerim Şerif Mardin’in daha çok akademik-ilmî pratiğinde öne çıkan ve anmak istediğim vasıflarıydı. Diğer yandan biz onu bir de hoca olarak izledik, hocalık pratiğinde gördük. Hoca olarak Şerif Mardin’i soru yüklü bir insan olarak tanıdık. Soruları her zaman cevaplarından çok oldu. Zihinlerde çaktığı sorular, açtığı meseleler, cevaplarından çok oldu ki bu da yolda olan bir ilim adamının nişanelerindendi. Her bir öğrenciyi o öğrencinin kendi ilgi ve becerileri istikametinde teşvik edip, mizacına ve meşrebine uygun tecessüsler aşılacak isterdi. Daima öğrencisinden daha hazır, daha çalışmış bir halde derse gelmeye gayret ederdi. Bu hazırlık, öğrencisinden de öğrenmeye açık tavrıyla perçinlenirdi. O kadar ki, derslerde üzerinde ılık bir teyakkuza hissederdiniz, bir tür istim üstünde olma hali. Bu tür sahneler bana hep Leo Strauss’un eğitimle ilgili bir deyişini hatırlatmıştır. Kendisine iyi bir öğretici, iyi bir hoca olmanın yöntemini soran kıdemli bir talebesine şöyle söyler: “Daima ders verdiğin sınıfta sessiz fakat aslında kafaca ve gönülce senden üstün bir öğrenci bulunduğunu farz et.”

Mardin'in çok talebesi oldu ama paradigma muhafızlığına, teori bekçiliğine girişmedi ya da müntesip davası gütmedi. Talebesi oldu ama tilmiz aramadı. Birikimi, tecrübesi ve üslubunun getirdiği tabii ve yumuşak denebilecek bir *aurası* vardı ama bunu bir tilmiz halkası oluşturmak için kullanmadı.

Peki ya Mardin'e çokça atfedilen o mesafeli oluş, o elit tavır, aristokratça eda için ne demeli? Gerçekten de mesafe ve seçkinlik Mardin söz konusu olduğunda hep vurgulanan hususiyetler oldu. Vefatını müteakip söylenenler arasında da bunlar çokça zikredildi; ondaki "Osmani-aristokratik" eda hatırlatıldı yahut da "Şerif Mardin bizim için hep Şerif Bey idi" gibi değerlendirmeler yapıldı. Kuşkusuz Şerif Hoca da içinden çıkıp geldiği toplumsal konumun izlerini taşıyordu. Fakat burada, bu mesafeli entelektüalizmde, aydınca bir kibir ya da tekebbür alameti var mıydı? Meşhurdur, Şerif Hoca'nın da iyi etüt etmiş olduğunu bildiğimiz Max Weber, "Kibir hem akademide hem de siyasette bir meslek hastalığıdır, lakin akademide mesleğin özüne zarar vermez." der. Mardin'in mesleğin özüne ne derece duyarlı olduğunu biliyoruz. Toplumsal konumuna rağmen hiçbir zaman bir salon zekâsı olmadı; bilakis kolayca kalıba sokulabilir olmadığı için salon zekâlarının tepkisini çekti. Salon zekâlarının yani derine inmeyen, hazır, şablon, günü kurtaracak cevapların aydınlarının... Bu itibarla Mardin'de izlediğimiz olsa olsa eskilerin *kibr-i nefis* dediği bir tavır biçimi olarak görülebilir.

Ayrıca bu mesafe bahsine biraz da bizim o asırlık aydın-halk gerilimi itibariyle bakarsak şunu da not etmemiz gerekir. Biz meselenin aydın-halk tarafını çokça işledik. İşin bu tarafı önemliydi ve önemsedik. Hatta Mardin de işin bu cephesi üzerinde bir hayli durdu, bu konuda önemli makaleler kaleme aldı: "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma," Bihruz Bey'ler vesaire. Ama meselenin diğer ucunu yani belki daha çok bizim taraflarda rastladığımız, ilim adamının, fikir adamının eninde sonunda bir vaize dönüşmesi sorununu sanki pek işleyemedik. İlim adamının eninde sonunda kitlelerin gönül tellerine dokunup "müthişsiniz, harikasınız, sizin tarihiniz de zaten bir harika" demeyi alışkanlık haline getiren bir tip olup çıkması... Vaiz derken tereddüt etmiyorum zira Gazali'den beri bizde böyle bir ayırım olmuştur; siyasetin dört mertebesi ayırt edilmiş ve en aşağıya 'vaizlerin siyaseti' yerleştirilmiştir. Bu hükmü Osmanlı klasik yazarlarında da görebiliriz.

Mesafe önemlidir ve Mardin memleketimizde sık gözlediğimiz o ikili konformizmden, bir yanda Cumhuriyet seçkinlerinin, diğer yanda halk dalkavuklarının konformizminden belli bir mesafe ile sakınmıştır. Halk, muhit ya da devir dalkavuklarının konformizminden... Bununla birlikte bu mesafe tutuş onu kamusal tartışmalara katılmaktan, hatta nadiren de olsa bazı kamusal tartışmaların ateşleyicisi olmaktan alıkoymamıştır. “Mahalle havası” ve “Ak Parti Kemalizm’in zaferidir” gibi anahtar ifade ve tespitlerle kamuoyuna yansıyan değerlendirmeleri bunun en şöhret bulmuş örnekleridir. Ben böyle daha sansasyonel çıkışlarının bile çoğunda uygun vasat oluştuğunda ciddiyetle tartışılmaya değer noktalar bulunacağını düşünüyorum.

Konu bu vadiye girmişken Mardin’in siyasi değerlendirmelerinde, iktidara ve zor araçlarına dair yorumlarında da pek bir naifliğe ya da belki liberal diyebileceğimiz bir naifliğe rastlamadığımı söylemeliyim. Buna ilişkin benim için en çarpıcı değerlendirmesi 2000’li yılların ortalarında o zamanlar başbakan olan Erdoğan için “Kızmasını da biliyor!” demesi olmuştu. Belki, belirli türden kızmaların demokratik kitle siyasetinde pek de beklenmedik şeylerden olmadığını düşünüyor, belki de bu tür kızmalarda popülizm beklentisiyle çelişen bazı unsurlar bulunduğunu hissediyordu. Elbette bu 2000’li yılların ortalarına ait, sınırlı ve hususi bir siyasi edim biçimi için yapılmış bir değerlendirme idi. Köprünün altından çok sular aktı...

Bir İrlanda şairinin şöyle dediği rivayet edilir: “İnsan ya yaşamın mükemmelliğini aramalıdır, ya da yapıtın mükemmelliğini.” Neticede Şerif Mardin için yaşam sona erdi ama yapıt önümüzde duruyor.

Yapıt ya da eser, içinde bir saf anlamı sabitleyip çıkarsayabileceğimiz bir zarf, bir kap değildir. Bir tür manevi/tinsel kendinde şey olarak ‘anlam’ değildir karşımızdaki. Eser etkileriyle vardır, eser tesir eder. Mardin’in eserleri de oluşturduğu o geniş tesirler âlemi içinde değerlendirilmeye, yorumlanmaya, tashihe ve yenden yazılmaya müsait, hatta bunu kıskırtan yönleriyle istifademize açık olacaktır. Yenden yazılma diyorum zira mesela merkez-çevre makalesini bugün yeniden kaleme alsak yahut da mesela Ak Parti Kemalizm’in zaferidir yorumunu bugün yeniden ele alsak ilginç sonuçlara ulaşabileceğimizi zannediyorum.

Bitirirken sorabiliriz; neydi aradığı? Topyekûn bakarsak neydi amaçladığı ve salık verdiği? Bunu 2004 yılında yaptığımız ve Tür-

kiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nde yayınlanan bir mülakatın sonlarına doğru sormuştuk kendisine. Verdiği cevapla toparlamak yerinde olacaktır diye düşünüyorum:

“şimdi, eski Yunanlıların bir sözü var: kendini bil! Bir araştırma alanıdır bu. Bizim ne olduğumuzu, bizzat kendimizi daha iyi anlamamız lazım, bunun ilk plana çıkarılması lazım.”

İřte benim mahdut zaviyemden şerif Mardin.